

МУАССИРИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР РУШДИ ЗАБОНҲОИ МИНТАҚА

Забони адабии тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимаву пурғановати забонҳои дунёст, ки бо ин забон дар тури беш аз ҳазор сол осори гаронбаҳои илмиву адабӣ, бадеиву таърихӣ офарида шудааст, ки ин навиштаҷот дар ҳазинаи тамаддуни умумибашарӣ нақши муайян дорад. Аз нигоҳи мазмуну мундариҷа осори ба забони тоҷикӣ таълифёфта хеле пурмаз- мун буда, аз ҷиҳати фарогири мавзӯ мухталифанд. Воқеан, забони адабии тоҷикӣ дар гузашта дорои шукӯҳу манзалати хосса буда, ба сифати забони расмӣ дар марзи ниҳоят паҳно дар хидмати давлатдорону сиёсатмадорон, донишмандону фозилон қарор дошт.

Давлатдорону сиёсатмадорон, донишмандону фозилон низ баҳри рушду нумуи ин забони шевою зебо пайваста мекӯшиданд, таркиби луғавии онро такмилу сайқал мебахшиданд. Забони адабии тоҷикӣ аз ин ҷиҳат то солҳои 20-уми қарни XX забони давлативу корғузори қаламрави Варазрӯди таърихӣ (Мовароуннаҳр ё Осӣи Марказӣ) маҳсуб меёфт ва вазифаи иҷтимоии он бештар ба назар мерасид. Дар замони собиқ шуравӣ то андозае манзалати забони тоҷикӣ ҳам дар ҳудуди Тоҷикистон ва ҳам дар минтақа коҳиш ёфта, вале пас аз соҳибистиқлол гардидани кишварамон манзалату шаҳомати он батадриҷ афзун мегардад. Афзун гардидани вазифаи иҷтимоии ин забони нобу пурғановатро мо дар ҷомеаи Тоҷикистони соҳибистиқлол рӯз аз рӯз эҳсос ва дарк мекунем.

Дар ин бобат Президенти маҳбуи кишварамон, Ҷаноби олий Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз нигоштаҳои хеш чунин баёни андеша мекунанд: «Имрӯз ба туфайли истиқлолияти давлатӣ забони тоҷикӣ равнақи тоза меёбад, робитаҳои мо бо ҳамзабонони худ васеътар ва амиқтар мешавад. Имрӯз Тоҷикистон аз ҷиҳати боигарии забонӣ низ мисли як осорхонаи таърихи зинда аст. Чандин забонҳои қадимаи мутааллиқ ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дар Бадахшон ва яғнобӣ дар болооби дарё Зарафшон ҳанӯз ҳам мавҷуданд. Ин забонҳо як лабораторияи бебаҳои таҳқиқи таърихи забон буда, онҳоро ҳифз кардан ва ҳар чи бештар аз лиҳози илмӣ, хосатан этнолингвистӣ, омӯхтан зарур аст» [Э. Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 372 с.]. Гуфтан ҷоиш аст, ки воқеан, ҳоло забони адабии тоҷикӣ бемайлон аз ҳар ҷиҳат рушд менамояд, ки онро метавон яке аз дастовардҳои бузург ва меваҳои ширини замони истиқлол арзёбӣ кард. Месазад бо ифтихор зикр намуд, ки барои тавсеаву омӯзиши мукаммали

забони адабии тоҷикӣ, ки аз пурғановаттарини дунё маҳсуб меёбад, ягон сади чинӣ аз сатҳи поён то мақомоти олий вучуд надорад. Зеро дар Конститутсияи мамлакатамон бо ҳарфҳои зарҳал мақоми забони тоҷикӣ дар моддаи 2 ба сифати забони давлатӣ навишта шудааст ва забони адабии тоҷикӣ дар ҳимояву паноҳи давлату ҳукумат қарор дорад.

Гуфтан ҷоиз аст, ки забони ноби тоҷикӣ чун аз замони ба пояи забони расмӣ-коргузорӣ расиданаш (аз асрҳои IX-X) то кунун баҳри пешбурди ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодии мардуми гуногунзабону гуногунқабилаи минтақа хидмат менамояд. Дар замони муосир низ нақши забони тоҷикӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ чашмгир аст. Зеро дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ давлатҳои миллии падида омада, забони коргузори онҳо забони қавмҳое, ки номи ҷумҳуриҳо бо номи онҳо ёд мешавад, эътироф гардидаанд. Яъне дар Ҷумҳурии Ўзбекистон забони ўзбекӣ, дар Ҷумҳурии Қирғизистон забони қирғизӣ, дар Ҷумҳурии Қазоқистон забони қазоқӣ ва дар Ҷумҳурии Туркменистон забони туркманӣ, дар Ҷумҳурии мухтори Қарақалпоқистон забони қарақалпоқӣ ва ўзбекӣ ба сифати забони давлатӣ расидаанд. Бояд эътироф кард, ки аз ин забонҳои номбурда бештарашон таърихи тӯлонӣ ва собиқаи забони давлатиро надоштанд. Бинобар он, дар шароити феълӣ соҳибони ин қабил забонҳо барои такмили соҳаи истилоҳот ва пурғановат гардони дани таркиби луғавии забони давлатиашон рӯ ба таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ меоранд. Мо ҳоло чанд омилро нишон медиҳем, ки муассири забони тоҷикӣ ба забонҳои гурӯҳи туркии минтақа ба назар мерасанд:

1) яке аз рӯкҳои таблиғоти забони форсии тоҷикӣ дар ин минтақа матбуоти даврӣ ба ҳисоб меравад. Зеро тавассути расонаҳои ахбори умум ҳамаи наwgониҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дастраси мардуми гуногунзабон мегарданд. Ба қатори васоити ахбори оммаи минтақа нақши рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Садои Сурхон», «Овози Самарқанд», «Чағониён», «Сино» (бо ҳуруфи форсӣ), ки дар Ҷумҳурии Ўзбекистон нашр мешаванд ва нашрияҳои тоҷикиву форсӣ, ки дар ҷумҳуриҳои Қазоқистону Қирғизистон нашр мегарданд, таблиғгари забони форсии тоҷикӣ шуморидан мумкин аст. Маводи нашрнамуодаи нашрияҳое, ки дар Тоҷикистон интишор мегардад, инчунин барномаву гузоришҳои фарҳангиву сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодии садову симо ва намоишҳои театрии ин кишварро маҳсус қайд намудан мумкин аст, ки яке аз омилҳои баҳрабардории нашрияҳои гуногуни минтақа гардидаанд.

2. Дар ҳамаи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва олии ин кишварҳо дарси забони форсӣ ҷорист. Забони форсӣ ба сифати забони хориҷии шарқӣ дар мактабҳои олий дарс дода шуда, ба ҳамин роҳ алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ чун унсурӣ тамаддуну фарҳанги исломиву миллӣ омӯхта мешавад. Ҳангоми омӯзиши забони форсии тоҷикӣ ва тадриси алифбои арабиасосии он, усули таълим дар макотиби оливу ҳамагонӣ барои баҳраборӣ дар самтҳои калимасозӣ, истилоҳпазирӣ аз ин забон сурат мегирад. Дар воқеъ, вожаву вожагони зиёд чи дар гузаштаи дур ва чи дар айни ҳол ба забонҳои туркӣ аз забони форсии тоҷикӣ ворид гардидаанд, ки аслан арабиву тоҷикианд: хона (сартарошхона, китобхона, қассобхона, ошхона, расмхона, говхона ва ғ.), об (тағоб, пастоб, сайёҳоб, кашоб), мадраса (мударрис, дарсхона), нон ва навъҳои он (нонбой, нонхона, нонпаз, ширмол ва ғ.), дон (ғалладон, хумдон, нондон ва ғ.), наврӯз, мотам, мусибат, чил, ҳафта ва ғ.;

3. Дар гузоштани номҳои ашхос ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ аз таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ дар айни ҳол хеле фаровон истифода менамоянд: Остона (пойтахти нави Қазоқистон), гул, дил, меҳр, ноз, ниғор, навоз (вандҳои номсоз – Сафаргул, Гулнор; Дилноз, Дилбар, Дилрабо; Меҳроб, Меҳрангез, Меҳрубон; Нозгул, Нозук, Меҳрниғор, Дилнавоз, Дилнур, Шоҳнур, Зарниғор, Дилниғор...), обод (Янгиобод, Навобод, Хонобод...), рӯд (Чағонрӯд, Кешрӯд...), дарё (Оқдарё, Қашқадарё, Амударё, Сурхондарё, Кичикдарё, Яккабоғдарё, Сирдарё, Тангиҳарамдарё, Танхосдарё...), хона (Сартарошхона, Анборхона, Омонхона, Қассобхона, Молхона, Говхона, Меҳмонхона...) ва монанди инҳо вожаҳои форсии тоҷикӣ чун анҷомаҳои номгузори тоҷикӣ ҳам дар шаклгирии номҳои одамон ва ҳам дар шаклгирии номвожаҳои ҷуғрофию маконҳои муайян хеле фаровон корбаст мегарданд;

4. Дар мавриди истилоҳсозӣ ва истилоҳпазирӣ қолабҳои истилоҳсозии забони форсии тоҷикӣ дар хидмати забонҳои минтақа қарор доранд: сухангӯй, гӯянда - диктор, наттоқ; замин, офтоб, дил, курраи замин, дунё, модар, дониш, хирад, донишманд, Худо, девон, девони вазирон, дарахт, олу, меҳмон, меҳмонӣ, дастархон, ширинӣ, шинӣ, мева, сабзавот, полиз, пахта, тахта, девор ва ғ.;

5. Вожаву таркибҳои арабӣ тавассути забони форсии тоҷикӣ ба таркиби луғавии забонҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ дар гузаштаи дур ва ҳоло низ ворид гардидаанд ва мегарданд: аллома, уламо, тақсир, ҳазрат, маҳзан, мақомот, адлия, котибот, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, тиҷорат, қассоб, маърифат, фазилат, ахлоқ ва монанди инҳо...

6. Дар мавзеъҳои зисти аҳолии омехта вожаҳои маҳаллӣ, истилоҳоти хунармандӣ, зироаткорӣ, кишту кор ва дигар соҳаҳо таъсири гӯйишҳои маҳалии забони форсии тоҷикӣ бештар дида мешаванд. Чунки мардуми эронинажод эҷодгари фаъолияти кишоварзианд ва бештари номи олоти меҳнат ва амалҳои кишоварзӣ низ мансуби забони форсии тоҷикӣ: тухмӣ, хишова, ҷӯякгири, обёрӣ, теша, табар, искана, арра, пойтеша, обтарозу, раҷа, ҷӯбкорӣ, кандакорӣ, болохона...

7. Дар муносибати бозоргонӣ равобити забонҳо, ба хусус таъсири истилоҳоти соҳаи бозаргонии забони форсии тоҷикӣ бештар эҳсос мегардад. Истилоҳоти бозорӣ ба воридгардидани ашёи зарурии рӯзгор ва хӯрокворӣ, мевачот аз Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба қаламрави Осиёи Миёна марбут буда, дар айни ҳол чунин истилоҳоти бозорӣ тавассути забони форсии тоҷикӣ ба забонҳои минтақа воридгардидаанд: чакана-фурӯшӣ, яклухтфурӯшӣ, бима, нимчак, якчак, саҳмгузор, сармоя, таҳфиф (камкардани нарх ё ихтисора) ва монанди инҳо. Бояд гуфт, ки аз замони қадим инҷониб таъсири забони тоҷикӣ ба низоми дастури забонӣ, чун истифодаи қолабҳои иборасозӣ (вилоята имаш ё раисаш – вилоятнинг ҳокими ё раиси, донишгоҳа ректораш – университетнинг ректори ва ғ.), мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ дар шакли андаке тағйирёфта (ман-мен, ӯ-у), ифодаи объект (ариқ ба маънои ҷӯйбор) ва амсоли инҳо дар гурӯҳи забонҳои туркӣ ба назар мерасанд. Баъзе аз ин ифодаву тарзи баён ҳоло дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ чун унсури дастурии таърихӣ боқӣ мондаанд. Ин далолат бар он мекунад, ки гӯйишҳои ин ё он забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ ниғаҳбони вижагиҳои таърихи забон буда, ҳуди забон таърихи қадимаро соҳиб аст. Мусаллам аст, ки дар номгузории мавзеъҳои аҳолинишин ва дигар мавзеъҳои Осиёи Марказӣ нақши забонҳои эронӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ бештар дида мешавад ва ин андешаи моро корҳои таҳқиқотии солҳои охир ба анҷом расонидаи олимони забоншиносу номшиносони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистону Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон тақвият мебахшанд.

Эшон дар таълифоти худ бештари ҷойномҳои минтақаашонро мансуби забонҳои эронӣ, аз ҷумла форсӣ, тоҷикӣ, суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, забонҳои помири, яғнобӣ медонанд, ки ҳақ аст. Аслан агар ба номгузории ҷойномҳои таърихии минтақа назар андозем, мебинем, ки тақрибан аз се ду ҳиссаи ҷойномҳо мансуби гурӯҳи забонҳои шарқӣ ва ғарбии эронианд, ки дар тури таърихи шакл гирифтаанд. Ин нишон медиҳад, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ таъсири забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ дар гузаштаи дур низ беш буда, ҳоло низ ин таъсир дар

номгузори чойномҳо дида мешаванд: Ширин, Ширинтеппа, Ширинқудӯқ, Шӯроб, Ширинобод, Ганҷкаш, Гилембоф, Гулбоғ, Гулшан, Нишон, Дашт, Даштисӯхта, Даштичинор, Даштак, Даштиғоз, Навобод//Янгиобод, Чавзобод, Ширдоғ ва ғ. Аз ҳамин чойномҳо Ширдоғ[Širdāy], зоҳиран, аҷиб менамояд ва ин мавзеи кӯҳӣ дар ҳудуди ноҳияҳои Шаҳрисабз ва Китоби вилояти Қашқадарӣи Ҷумҳурии Ёзбекистон воқеъ аст. Агар ин чойномро шарҳ бидиҳем, дорои чунин маънӣ мебошад: аз чузъҳои шир (мансуб ба забонҳои шарқии эронӣ буда, маънои кӯҳро дорад) ва доғ (шакли тағйир- ёфтаи лох, яъне замин аст) ба маъно мавзеи замини кӯҳӣ аст, ки дар воқеъ, дар болои кӯҳ мавҷуд будани замини зиёдро далолат мекунад.

Гузашта аз ин, дар таркиби луғавии забонҳои минтақа вожаҳои парк (маънояш боғ, фирдавс), киоск (ғурфаи рӯзномафурӯшӣ), вард (гул), қишлоқ (деҳа), дин (мазҳаб), казино (ҷойи тафреҳ ва истироҳат) хеле маъмул ва серистифода аст. Бояд гуфт, ки ин вожаҳо аслан, мансуби гурӯҳи забонҳои эронӣ (суғдӣ, хоразмӣ, бохтарӣ, сакоӣ, тоҷикӣ, суғдии нав (яғнобӣ), бадахшонӣ) буда, шаклҳои қадимаашон чунин аст: а) paradiz (парадиз)-и суғдӣ ба маънои боғе, ки атрофаш диг ё диҷ дорад ё бо диг иҳота шудааст, далолат мекард. Аз ин вожа минбаъд ду вожа – фирдавс (муарраби парадиз) ва парк (шакли юнонишуда), ки ҳар ду маънои боғро дорад, шакл мегирад. Ин вожа ба забони юнонӣ дар замони истилогарии Александри Македонӣ дар шакли парк (park) ворид мегардад ва ба забони мо чун вожаи юнонӣ ин вожа дар шакли парк бо воситаи забони русӣ барои ифодаи боғ омадааст. Вожаи фирдавс, тавре гуфтем, шакли арабишудаи парадиз мебошад, ба таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ чун вожаи арабӣ ба маънои боғи бихишт дар баъзе сарчашмаҳо арзёбӣ гардидаанд, ки хилофи ҳақиқат аст; б) вожаи vard (вард) – гул; шакли вардун дар забони арабӣ, в) қиш+лоқ (аслан аз қишт+лох, яъне замини қишт), дар шакли қишлоғ хеле маъмул аст; г) din (дин аз daina-и порсии бостон) аҷун шакли ҷамъбандии арабӣ низ гирифтааст, яъне динҳо; ғ) kazn (казино) – русӣ, kanz (хазина), hazina (аз хазон), qazon (қазон) аслан ва таърихан форсии тоҷикӣ буда, ба забонҳои арабӣ, туркӣ (ӯзбекӣ, қазоқӣ, қирғизӣ) ва русӣ ин вожаҳо дар шакли тағйирёфта ё қадимаашон ворид гардида, дар шаклҳои маҳзан, қазон ва казино дар ин забонҳо ифода меёбанд. Дар луғату фарҳангҳои тафсирий ва дузабонаву вожаҳои хориҷӣ вожаҳои зикргардидаро на мансуби забони форсии тоҷикӣ, балки мансуби забонҳои арабӣ, русӣ ва туркӣ-ӯзбекӣ мешуморанд, ки ин хилофи воқеият аст. Ҳамин тавр, дар шароити феълӣ равобигии забонҳои минтақа

дар асоси омилҳои айни (объективӣ) ба назар мерасанд ва бо воситаи омилҳои зеҳнӣ (субъективӣ) ба тақмили ин ҷараён набояд ҳалал расонд.

Ҳалалрасонӣ ба омилҳои густариши равобити забонҳои минтақа, ба хусус ба забони форсии тоҷикӣ, ки яке аз забонҳои қадима ва нерӯманд мебошад, бар зарари баъзе забонҳои камиқтидору камнуфузи минтақа хоҳад буд.

Д. Ҳомидов,

профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ